

A Balassagyarmati Fegyház és Börtön története¹

A reformkor fogházjavító mozgalmanak liberális büntető elvei – így a halálbüntetés mellőzése – sok vitát váltottak ki, a király, V. Ferdinánd megtagadta a szentesítésüket. Hatásuk mégis volt, s egyes vármegyék – Komárom, Nógrád, Bihar és Pozsony – új, a tisztaságra és rendre adó börtönöket építettek. „1830 táján új láz ragadt Magyarországra. A börtönreform” – írta jó száz évvel később a Magyar Nézőben Cs. Szabó László. „Széchenyinek sehogyse tetszett a dolog, rosszalta a sorrendet. Tengelytörő úton, mezítlábasok közt tanakodtak mintabörtönökről? De ebben az egyben legszelídebb tanítványai is fellázadtak. Beccaria, Bentham, Howard, Tocqueville, a nagy börtönszakértők, sőt inyencek... egész elmagyarosodtak a vita hevében. A magányrendszert pártolod? Vagy a hallgatót? Auburnt vagy Pennsylvaniát? Kölcsey novellája, a Vadászlak már villámfényt vet a készülő Falu Jegyzőjére, a borsodi börtönbizottság Eötvös és Szemere Bertalan tanácsát kéri, utóbbi ingyen füzetben osztogatja válaszáat, Szalay a »Themis«-ben kinyomtatja Eötvösét. Külföldi útjukon a börtön a fő műemlék. Bölöni Farkas amerikai útirajzában külön fejezet a charlestowni tömlöc. Gorove hármát néz meg csak Londonban s céloz rá, hogy Szalay nyomain jár.” Eötvös kihangsúlyozza, korának nagysága emberszerető voltában leledzik, abban, hogy „a sklávkereskedést megszüntetvé, a spanyol autodafének lángját eloltá, hogy a rabok sorsát meggondolva, a kínzást büntetéssé változtatá.” A vérpad korszaka, a test megtörése helyébe programként – hangsúlyozzák az „inyencek” – a szabadságvesztés és a munkára nevelés lép. Nógrád vármegye ebben a szellemben cselekszik, s a pennsylvániai tapasztalatok alapján egy panoptikus – körkörös – börtön megépítéséről dönt.

A tortaalakú börtön

A tervezéssel s a kivitelezéssel olasz építőmestereket bíztak meg, akik az amerikai elveken alapuló, nem sokkal korábban felépült torinói börtönt vették mintául. A végső építési terv azonban magyar munka volt: a Magyar Királyi Építési Főigazgatóságon Novák Dániel főépítész készítette el. A munkálatok 1840-ben kezdődtek meg, a belső berendezésre és az átadásra öt év múltán került sor. A legnagyobb magyar ünnepnapot, Szent István napját választotta erre a nemes vármegye. Az ünnepségen jelen voltak a Helytartótanács (s ennek kebeléből az Építési Főigazgatóság) képviselői s a szomszédos megyék, Hont, Zólyom és Gömör díszmentés, kardos küldöttei. A tortaalakú börtön – amelyben a zárkák ablakai egy belső, henger alakú fényudvarra nyílnak, a külső körletfolyosók pedig ezeket futják körül – építészeti remekmű. A zárkák befelé keskenyedő oldalaikkal egy

1 Részlet a szerző hamarosan megjelenő, az országos bv. intézetek és a BVOP történetét feldolgozó művéből.

lecsípett végű torta szeleteinek tűnnek. A méteres vastagságú falak terméskőből és téglából vannak, s olyan mészköpörrel kötődnek egymáshoz, amely speciális nedvesítéssel egybeégette őket. A zárka- és a kiszolgáló szintek fölött, a kupola alatti részben helyezkedik el a rabok lelki üdvösségét szolgáló kápolna, amelynek a II. világháború után elpusztult díszes berendezését Ferenc József abszolutizmus-kori látogatása után főképp egyházi adományokból hozták létre. A tetőszerkezet tartógerendái fenyőből készültek, amelyeket gondos válogatás után a közeli Alacsony-Tátrából hozattak.²

Elméletileg a szökés teljesen ki volt zárva. A zárkaajtók kiváltása egyben kifaragott terméskővel történt, az ajtók vastag tölgyfából készültek, kovácsolt vasalásokkal, nagyméretű kutyanyelvekkel (csapókkal), zárossal és lakatokkal ellátva. Az örök – akik a karikára húzott hatalmas kulcsomókkal olyanok voltak, mint a fellépésre készülő zsonglőrök – a megyei hajdúkból kerültek ki, s a rendtartás szerint töltött puskával, bajonettel és korbáccsal látták el szolgálatukat. Még az új, modern börtön felépítése előtt, már a reformgondolatok jegyében, Rabdolgoztató Intézetet hoztak létre Gyarmaton 1830-ban – főképp szűrposztót gyártottak –, s ennek indoklásában is az Egyesült Államok példájára hivatkozott a megyei bizottság. A tartás költségeinek megtérítése és a szabadon bocsátás utáni újrakezdéshez szükséges pénz biztosítása volt a cél. Hogy a szabadultak „Ha az éhenhalástól meg akarnak menekülni, büntetésük utáni elbocsátásuk után ne kényszerüljenek már az első faluban – hazatértükkor – lopni.” A posztógyártás rabokkal nem bizonyult rossz üzletnek. Míg a közeli, a Forgách grófok birtokán dolgozó posztógyár 6-700, főképp bedolgozó munkással 1000 mázsa gyapjút dolgozott fel, a rabüzem tizednyi munkással száz-százötven mázsát, azaz semmivel sem volt rosszabb a híres gácsi manufaktúrájánál. Kazinczy Ferenc – aki hosszú éveket töltött börtönben a Martinovics-összeesküvésben való részvételért – az alispán kíséretében tett látogatása után feljegyezte, hogy „a nógrádi rab nappal szem alatt s a jobbak társaságában lévén, feleszmél, jobbá lenni megszokik...” A forradalom előtti, rossz termés és kereskedelmi csődököt hozó 1847-es esztendő után a posztóüzemet bérletre ajánlják, majd az abszolutizmus első éveiben mint gazdaságtalant felszámolják. Egykorú feljegyzések szerint a forradalom előtt két évvel 542 férfi és 34 nő raboskodott a házban.

Az abszolutizmus idején rendkívül megemelkedett a kriminalitás, gondoljunk csak Rózsa Sándorra és az alföldi betyárvilágra, az úri bujdosókra és a sok ál-Petőfire. A börtönnépesség még a negyvenes évek végéhez képest is megemelkedett, s 1861-ben, az alkotmányossághoz való visszatérésre tett tétova lépések idején is évi 1 270 fogvatartottat regisztráltak a gyarmati befogadó könyvben. A bűnt a megye termelte ki: mindössze 24 delikvens nem volt nógrádi. (Madách Imrét is lecsukták egy üldözött 48-as rejtegetéséért, rövid rabságának színhelye Pozsony és Pest volt.) Csak a kiegyezés után érvényesültek azok a liberális elvek,

2 Vadkerti Iván bv. százados 1984-ben írt szakdolgozata áttekintést ad a Balassagyarmati Börtön történetéről az építéstől a hetvenes évekig. Adatai nagyjából megbízhatóak. Az első évtizedeket tekintve Megyeryre és Szöllősyre támaszkodik, a későbbiekben a benti információkra.

amelyeket a reformkor gondolkodói annyi jó ízléssel és vehemenciával hirdettek: a második liberális nemzedék is „ínyenc” volt. A szabadságvesztés öt nemét alapították meg, s a büntetés-végrehajtást a fokozatos börtönrendszerre alapozták. Balassagyarmat ebben a rendszerben meglehetősen problematikusnak bizonyult építészeti szempontból, hiszen megyei börtönként kisítéleteseket és előzeteseket fogadott be, ugyanakkor az épület a magánzárkás megoldás egyik tipikus változatát testesítette meg. A 168 magánzárka a 20. század első harmadára hivatalosan két-két fő befogadására szolgált, feszített létszám esetén egy újabb emeletes ágy is a zárkába került. (1880-ban az igazságügy-miniszter 25 törvényszéki fogházat jelölt ki letöltő háznak, köztük a tortaalakú börtönt, Balassagyarmatot is, s 1886-ban, a város jogállása körüli viták idején ezt megerősítette.)

A magyar börtönügy és az országos letartóztatási intézetek címmel írott, a budapesti börtönkongresszusra írt terjedelmes munka szerzője, Megyery István hosszú évekig működött a városban: tíz évig királyi ügyész és a fogház igazgatója, pontosabban főfelügyelője volt. Felvilágosult szelleme révén, a rabok pártfogójaként – az ő nyomán szervez Jeszenszky Kálmán rabpatronázs egyletet –, s a börtönbéli hatékony oktatás, az analfabetizmus elleni harc képviselőjeként tartja számon a jogtörténet. Jelentős irodalmi munkásságot is folytatott jogtudományi dolgozatai írása mellett, mint ezt verseskötetei és a magyar irodalmi életen is nyomot hagyó angol költőről, Lord Byronról, illetve Petőfiről írott tanulmánya is bizonyítják. Felesége nagyravágásának köszönhetően fogadta el posztját 1898-ban az igazságügyi tárca törvényelőkészítő osztályán, hogy aztán 1912 és 1929 között a koronaügyész helyettese legyen. Szíve – lánya visszaemlékezései szerint – visszahúzta: fogházigazgatóként mintabörtönt csinált az Ipoly menti letöltő házból, mezőgazdasági és kisipari munkára, részben önellátásra készítette fogvatartottjait. Művészi hajlamát lánya, Sári örökölte, aki Sacy von Blondel néven a német némafilmek aranyszőke sztárja lett. Sári önéletrajzában leírja, hogy apja „Az ör kísérete nélkül naponta kétszer járta végig a börtön zárkáit, csak egy acéltört rejtő bottal felfegyverkezve, bár ennek használatára sohasem került sor...” S így emlékszik vissza egy olyan eseményre, amelynél csak elítélteikre támaszkodhatott: „... még nem volt szervezett tűzoltóság és Gyarmaton egy nap az esti órákban kitört, s a szélviharban végzetessé váló tüzet csak Megyery István merész elhatározása akadályozta meg: a börtönudvaron összehívott rabok becsületességére utalva, a saját felelősségére szabadon engedte mind a kis bűnösöket, mind a hírhedt gonosztevőket, megmenteni a várost. Soha tűzoltóosztag nem dolgozott hősiességgel..., és a lakosság nem győzte magasztalni az önkéntes tűzoltókat, kik életük kockáztatásával ragadták ki a gyerekeket, aggastyánokat, állatokat a lángokból.” A mentés végeztével a börtönbe visszahívó „jelre senki sem hiányzott, s az utolsónak érkező – többszöri szökési kísérleten rajtaért – lóhalálában, futva, már a kapuból integetve csatlakozott társaihoz, nehogy szőszegéssel gyanúsítsák.”³

3 Estók József *A magyar börtönügy arcképcsarnoka* című sorozatban Megyery István élettörténetét és munkásságát is feldolgozta. (Börtönügyi Szemle, 2012/3.)

Még Megyery idején kezdődött el a földbérlet, kertművelés. 1910-zel indult meg a rabgazdaság a Gyarmat és Szúgy község között fekvő földeken: a Dezső pusztai bérlet nagysága 1930 körül már 4-500 hold között mozgott. A „tortában” és az udvaron komoly házi műhelyekben dolgoztak az elítéltek, kosarat fontak az Ipoly füzeseiből vett veszőkből, kerti bútorokat készítettek belőlük, és palackokat fontak be velük. Az űrség szerepét a vármegyei hajdúk, illetve pandúrok testületének a tiszaezlári per utáni felszámolása után katonák és fogházőrök vették át. Orvost, papot és tanítót a zömmel paraszti népe sségből kikerült elítéltek ilyet közlelről először itt láttak.

Az I. világháború véget vetett annak az idilli hangulatnak, amely ezt a zömmel hivatalnok, kiskereskedő és kisiparos várost – mintha az idő Mikszáth Kálmán iteni rövid hivatalnokoskodása óta megállt volna – jellemezte. A Gyarmatról és az Ipoly menti falvak férfinépéből besorozott 16. gyalogezred az orosz frontra, a véres galíciai harcok kellős közepébe került. A katonakórházban látott szenvedések, az ezred feltöltésének nehézségei, a tüzelő- és az élelemhiány, továbbá az orosz betörés veszélye mindenki számára világossá tette, hogy a boldog, ferencjózsefi békeidőknek vége. A börtönből a kisidőseket is a frontra vitték, s a rabok közt megjelentek a katonaszökevények. Az 1918. évi összeomlás után Gyarmatot cseh-szlovák csapatok szállták meg, azonban 1919. január 29-én a város polgárai kiverték a megszállókat. A „csehkiverésben” a vasutasok, polgárok és a városban állomásozó, a Károlyi-kormányra felesküdt katonák mellett a fogházőrök is részt vettek. Amikor kikiáltották a tanácsköztársaságot, kiújultak a harcok az Ipoly másik oldalán állomásozó cseh egységekkel, légionáriusokkal. A fegyőröket besorozták a Vörös űrségbe, tűszokat szedtek, akiket azzal fenyegették meg, hogy cseh támadás esetén golyófogónak fogják használni őket. A Clemanceau-jegyzék után azonban váratlan visszavonulás következett, s augusztus 4-én a Tisza frontvonaláról visszaözönlő vörös huszárok összetűztek a Lenin-fiúkkal, akik – mint Tormay Cécile írja naplójában, a Bujdosó könyvében – meg akarták bosszulni a diktatúra bukását. „A kommunizmus lélektanából mindig kimarad a nagyszerű. Még akkor is, amikor kegyetlen” – jegyzi meg a két világháború közti időszak legnépszerűbb magyar író nője. „Mielőtt fosztogatásra indultak volna a terroristák, a kávéház pincéjében pezsgőre bukkantak. Úgy leítették magukat, hogy nem tudtak a lábukon állni. És néhány száz üveg pezsgő megmentette egy város életét.”

A trianoni békével Gyarmat s vele a börtön is az Ipoly jelezte országhatárra került: Nógrád maga is alaposan összezsugorodott. (Mikszáth szülőfaluja, Szklabonya és Madáchék sztrégovai kastélya is a csehszlovák részen maradt.) Mint másutt, a gyarmati űrszemélyzetet is alapos vizsgálat alá vetették a Tanácsköztársaság alatt történetkért, s volt, akit felfüggesztettek vagy elbocsátottak. S a tortaszeletek bőségesen megteltek köztörvényes bűnöket elkövetett vöröskatonákkal, szociáldemokratákkal, kommunista és szegényparaszti agitátorokkal.

Trianontól a vé szkorszakig

A változtatások eredményeképp az őrzés katonai jellege megerősödött. A fogház-őrmeister tennivalóit az őrparancsnoki és a gondnoki feladatok közt osztotta meg,

ő volt a fogházörök és a nőfelügyelők közvetlen előjárója. (Törvényszéki fogház lévén, mint már említettük, Gyarmaton nők is raboskodtak.) „Közörként” rendszerint csak olyan embert alkalmaztak, aki hosszabb ideig szolgált a honvédségnél, de kötelező volt számukra az őri tanfolyam elvégzése. A büntetőtörvények elemi ismertetését és a börtön-, illetve fogházrendtartást s az azokat kiegészítő rendeleteket az ügyészség által kijelölt királyi ügyész és a fogházvezető tiszt adta elő. A tanfolyam idején a fogházörkmester hetenként két vagy három órán át fegyver- és mozgásgyakorlatokat végeztetett a résztvevőkkel, a vizsgát pedig az ügyészség vezetőjéből vagy annak helyetteséből és az előadókából álló bizottság előtt kellett letenni. Éleslövészet is volt: ekkor a rabmunka szünetelt. A szakadatlanul 600 fő fölötti elítélte állomány meglehetősen áldatlan állapotokhoz vezetett az élelmezés és a higiénia terén. (A huszas évek elején nagy divat volt olcsósága miatt a tökfőzelék. Egész nyarak teltek el tökfőzeléken.)

1939-ben, egy évvel a Felvidék visszacsatolása után az Ipoly túloldalán, a Balassagyarmattól négy kilométerre elterülő Podluzsány-pusztát is kibérelte a börtön, amelynek élelmezése nagyjából az önellátásra alapozódott. A megmaradt termények eladásából pedig jórészt fedezni lehetett a bérleti díjat. Az ország II. világháborúba sodródásával megint csak szigorodott a gyarmati börtönélet. A fiatalabb elítélteket a frontra vitték munkaszolgálatosnak, de az örök közül is néhányan a frontra kerültek, a német megszállással pedig a zsidó és cigány rabokat előbb a komáromi Csillag erődbe, majd német légerekbe szállították, ahogy ez az egész országban történt. 1944 – a vészév – májusának első hetében felállították a gettót, június elején pedig a város és a környék zsidó lakóit Nyírjespusztára vitték, ahol több mint kétezer embert zsúfoltak be két nagy dohánypajtába. Innen a csendőrök Kassára vittek őket, ahol németek vették át az emberszállítmányt. A célállomás a nagy munkaerő-elosztó és megsemmisítő tábor, Auschwitz-Birkenau volt. (Hivatalosan 136 főben állapították meg a balassagyarmati visszatértek számát.)

A bevonuló oroszok decemberben szélnek engedték a börtön még megmaradt rabjait, s a városháza kirablása során az udvarra dobálták s részben elégették a vármegye iratait. Megindultak a malenkij robotra vivő transzportok. A vészév más kiadásban, de folytatódott.

Ötven év az elnevezések tükrében

1945 után egy-egy átszervezést követően a gyarmati intézet neve megváltozott. Az eredeti Törvényszéki Fogház és Börtön az ötvenes évekre Megyei Börtön, majd Büntetés-végrehajtási Intézet lett, aztán a hatvanas évekre Nógrád megyei Bv. Intézet, országos rangra emelkedve pedig Balassagyarmati Szigorított Börtön. Az utóbbit a Btk. 1971. évi 28. számú törvényerejű rendeletének köszönhetően, amely a Csemegi-kódexben alkalmazott elnevezések visszaállításával akarta érzékeltetni, hogy a különböző veszélyességű elítéltekkel szemben különböző szigorúságú intézettípusok működnek. Később Balassagyarmati Börtön és Fegyházra, majd a súlyosabb ítéletek megszorodásával Balassagyarmati Fegyház és Börtönre változott az intézet neve. A nagyítéletesekre a börtön cipőüzemé-

nek volt szüksége, hiszen a gépekkel való bánás és az egyes munkafolyamatok betanítása, akárcsak a kőhidai szövődésben, hosszú távú foglalkoztatás esetén lehetett csak kifizetődő.

Az ötvenes években mondhatni ávós divat volt a rabok kőbányában dolgoztatása. A somoskőújfalui kőbánya 1950-től 1955-ig tartozott az intézet felügyelete alá. Az ötvenes- hatvanas években a rétsági és a szécsényi járási börtönt is Gyarmat felügyelte – egészen a járási börtönök felszámolásáig. Rétság mellett, Érsekivádkerten tartották házi őrizetben Mindszenty bíborost, akit 1956-ban Pálincás őrnagy páncélosai szabadítottak ki. A felkelés leverését követően az őrnagyot – s ebben feltehetően szerepet játszott arisztokrata származása is, eredeti neve Pallavicini volt – a Gyűjtőben kivégezték. Gyarmaton nem került sor rabszabadításra: a felizgatott tömeggel sikerült megérinteni, hogy nem politikai foglyokat, hanem köztörvényeseket őriznek benn. (1956-ért egyébként két balasagyarmati polgár kapott életfogytiglani börtönbüntetést.) Volt még egy esemény később, amely megrázta a várost. Az 1973-as túszejtés, amikor két srác a volt angolkissasszonyok házából kialakított leánykollégium tanulóit fegyverrel túsul ejtette. Végül lerohanták őket, az egyik túszejtő meghalt. (Mint ilyen esetekben a határvárosokban, a bv. őrséget is mozgósították.)

A fordulat évét követően, 1948-tól alaposan megnövekedett a rablétszám – egy cserhátsurányi földbirtokost elrettentésül felakasztottak a börtön előtti belső udvaron –, így egészen az 1963-as közkegyelemig a szűk zárkákban elviselhetetlen állapotok uralkodtak. A szénhiány miatt alig volt fűtés – a központi fűtést csak a hatvanas-hetvenes évek fordulóján vezették be. Amikor a hatvanas években konszolidálódott a helyzet, az általános iskolai és a szakmai oktatás jó színvonalat ért el, amelynek okát sokan abban látták, hogy a páciensek elég hosszú, átlagban öt-hat éves ítéletekkel kerültek az iskolapadba. Voltak, akik a Szántó Kovács gimnáziumot vagy a Szondy György szakközépiskolát is elvégezték: egyikük később ötvenezer forint értékű könyvet ajándékozott letétbe a börtön könyvtárának. A festészet felkapott foglalatosság lett a gyarmati börtönfalak között: az egyik, a parancsnoki szobában látható kép a Madách utcától a kishídig futó utat, a „rabok útját” ábrázolja. Nem ártana persze a „cipő útját” is egyszer lefesteni, hiszen a cipőgyártás még inkább a rabok útjának mondható, mint az a poros kis útszakasz, le a kishídig.

A cipő útja

A cipőgyár – amely az igényes Goiser-varrottak gyártásáig is eljutott – az ötvenes évek elején létesült, s egy ideig a nosztrai börtön, a debreceni, a miskolci és az egri megyei intézetek is bedolgoztak ide.⁴ A rendszerváltás után Ipoly Cipőgyár Kft. néven a börtönbéli gazdasági társulások közt a legjobbak között

4 Motyovszki Pál egy 46 oldalas dolgozatot írt *Az Ipoly Cipőgyár megalakulása és működése* címen. (Az 1983-ban elkészült munkából nem derül ki, hogy a Rendőrtiszti Főiskolára vagy a szegei Juhász Gyula Főiskolára készült.) Különösen érdekes az a rész, ahol a nosztrai és a gyarmati üzemek párhuzamos történetét tárgyalja. Üzemtörténet – rendőröknek és bv.-seknek.

szerepel, komoly német bér munkával rendelkeznek, s a fogvatartottak számára elegendő munkát tud biztosítani. A mai ínséges időkben a város legnagyobb munkáltatója a börtönüzem.

A történet 1954-gyel kezdődik, amikor a bv. munkáltatási igazgatósága – KÖMI 105. számon – a szilveszter utáni hajnalon beindította az üzemet. Hogy megfelelő legyen a munkaerő, Szegedről és Kecskemétről irányítottak ide olyan elítélteket, akiknek szakmájuk cipész, csizmadia vagy bőrös volt. Hozták magukkal szerszámaikat és a volt istálló épületben manufakturális módon, ahogy ez a reformkorszakban vagy az orosz légerekben volt szokás, megszervezték a kézműves munkát. A krupon talpakat egy idő múlva géppel vágták ki, a csiszolást és a szélezést betanított munkás végezte. A legnehezebb munkát, a szabást és a felsőrész készítést lehetőleg szakmunkásra vagy nagyon ügyes betanított munkásra bízták. A fiatal bakancsnál munkai igényesebbnek bizonyult a sportlabdák gyártása, ahol úgy kellett a széleket összevarrni, hogy a labda tökéletes gömböt alkosson. Az irányítást cipész foglalkozású művezető végezte, írott technológiáról pedig szó sem volt. A vállalat igazgatója természetesen a mindenkori parancsnok, s mit ad Isten, Sütő Ferenc korábbi foglalkozása cipész volt, a Szegedről idehelyezett műszaki vezető pedig civilben csizmadia. Az országos parancsnok, Garasin Rudolf személyesen intézkedett a különleges és hiánynak számító bőrök (borjúbox felsőbőr stb.) beszerzéséről, mintha még mindig a SZU-ban, az orosz szövetségi köztársaság könnyűipari minisztériumában lett volna főosztályvezető.

1956 nyarán a márianosztrai börtönüzemet is Balassagyarmathoz kapcsolták: az ottani „kötélmanufaktúra” mellé egy cipészetet telepítettek. (A kártoló még télen is a szabadban dolgozott, mivel a kötélgyártás a nagy por miatt „gyilkos” üzemnek számított.) A cipészetben honvéd bőrcsizmákat javítottak, halinacsizmát, műanyagpapucst és „hajrácipőt” gyártottak. A KÖMI megszűnése után, 1957-ben Gyarmaton megalakult az Ipoly Cipőgyár: a vállalat külső dolgozói jutalmul előző évi „hűségükért” egy pár cipőhöz elegendő borjúbőrt kaptak, s aztán még egy felvidéki kirándulásra is elvitték őket. A gyári pártszervezet, amely azonos volt a fegyintézet pártszervezetével, patriarchálisan nagyvonalúnak bizonyult akkor, amikor a nosztrai üzemben Obersovszky és Mensáros egymáshoz igazítva lépteiket kötelet húztak a kötélfonóban. Csak 1963-ban történt meg a kötélüzem gépesítése – Nosztra költői és versmondói ekkor már szabadlábban voltak.

1967-ben adta át a Nógrád megyei Építőipari Vállalat a cipőgyár új épületét, az avató ünnepségen Markója Imre igazságügyminiszter-helyettes mondta az ünnepi beszédet. (Nem véletlenül: Markóját a Kádár kori börtönberuházások szorgalmazójaként, akár csak Kozmát, a dualizmus főügyészét, akár a börtönök atyjának is nevezhetnénk. Csak az a kádári „szocreál” ne lett volna olyan csúnya!) A felső szinten elhelyezett gépsorok zaja meglehetősen zavarta a biztonsági okokból alulra került, főképp civil adminisztrátor hölgyeket, ám biztató jel volt, hogy a Budapesti Cipőnagykereskedelmi Vállalat az Ipoly Cipőgyár teljes kapacitására igényt tartott. A Közületi Ruhanagykereskedelmi Vállalat hatvanezer pár munkavédel-

mi lábbelít rendelt, Márianosztra pedig a Simontornyai Bőr- és Szőrmefeldolgozó Vállalatnak exportra focilabdákat gyártott – az új mechanizmus áldást hozó szeleket, úgy látszott, Csehszlovákia lerohanása sem zavarta. Az új parancsnok elvégezte az MSZMP Politikai Főiskoláját, s még a raboknak is jutott Gyarmaton és Nosztrán úgymond kultúrcikkre. Aztán jött az olajválság, s a válság – bár a KB gazdasági ügyekkel megbízott titkára lehetetlennek tartotta – Magyarországra és az Ipoly mentére is begyűrűzött. 1976-ban a nosztrai fegyház börtönüzeme Börzsöny Vegyesipari Vállalat néven önállósult, Gyarmat vállalati nyeresége viszont a mélypontra süllyedt. Központi döntésre a miskolci megyei börtönben, majd az egriben létesített fióküzemet a cég, s lassan egyensúlyba került az üzleti mérleg. A vállalat a rendszerváltás után a börtönüzemek válságát is túlélte, s 1994-ben Ipoly Cipőgyár Termelő és Szolgáltató Kft. néven gazdasági társasággá alakult. Alaptevékenysége továbbra is a lábbeligyártás maradt.

Talán az üzem jól szervezett volta akadályozta meg, hogy az 1990-es évben a várt amnesztia hírére a nagyidősök szervezkedésükkel nem okoztak nagyobb bajt. 173 elítélt petíciót írt alá az országgyűlésnek azzal, hogy a közkegyelem terjedjen ki a súlyosabb büntetés alatt állókra is, de legalább egy-két esztendőig engedjenek el nekik. Palotás Iván parancsnok és a város országgyűlési képviselője tárgyalt velük, de mivel nem született a beadványtól döntés, a kemény magból május 25-én nyolc ember ismét leült az udvarra sztrájkolni. A parancsnok felszólította őket, hogy menjenek vissza a körletükbe, s miután vonakodtak, megbilincselte és magánzárkába kísértette őket. „A lavina nem indulhat el...” – nyilatkozta az újságíróknak. A „tortának” persze más legendája is van. „Ahonnan még nem szökött meg senki” – írta róla 2000-ben a Napi Magyarország. A cikkíró értekezett arról is, hogy a fegyház alapításának engedélyére több mint 150 év után csak 1998-ban ütötték rá a szentesítő pecsétet a városatyák. Mintha egy mikszáthi fordulat lenne a jó palócok idejéből. A szökés ügyében azért nem olyan egyértelmű a helyzet. Kovács Gyula ezredes, országos parancsnok egy 1957. december 27-i szigorúan titkos utasításából kiderül, hogy három, felügyelet nélkül hagyott rab, akik fát vágtak és a felvágott fát rakosgatták, a pincéből az Ipoly felé vezető szennyvízcsatornán keresztül megszöktek. A csehszlovák határon a vízben fogták el őket.

Visszatérve a „cipő útjára”, a börtönüzem tekintélye igen nagy Balassagyarmaton. Iskolaváros lévén az intézet személyi állományát emberemlékezet óta középiskolát végzettekkel töltötték fel. Egyedülálló a börtöntársadalomban, hogy az intézet tétszámához képest sok, 280–290 elítéltet tudnak foglalkoztatni: itt készülnék a munkavédelmi lábbelik, a honvédségi bakancsok és a fogvatartottak fémmentes cipői. 2009-ben a börtönkáporna is visszanyerte eredeti formáját, s falfestményeit elítéltek festették meg. Hogy műemlékként mikor megy nyugdíjba az intézet – mint a veszprémi várbörtön –, s hogy hova vezet a lábbelik, a cipők útja, nehéz lenne megmondani. Műemlékbörtönben európai uniós előírásokkal elítéltet őrizni kicsit olyan, mint jobb lábra ballábas cipőt húzni.